

Rozdział 10

Kreatywna i agresywna rachunkowość

Ewa Śnieżek

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie elementarnych zagadnień związanych ze stosowaniem bądź zaniechaniem stosowania dobrych praktyk rachunkowości. Po zapoznaniu się z jego treścią Czytelnik będzie w stanie rozróżnić pojęcia rachunkowości kreatywnej i agresywnej, wskazać źródła negatywnych praktyk księgowych oraz rozpoznać podstawowe techniki „fałszowania” sprawozdań finansowych.

Na przełomie wieków zjawisko „upiększania” wyników finansowych stało się niemal nagminne. Jednocześnie zaczęto odnotowywać coraz bardziej spektakularne upadłości gigantów przemysłowych, co spowodowało poddanie w wątpliwość niektórych rozwiązań księgowych, a ściślej mówiąc prezentowanego w nich sposobu ustalania zysków, niedającego inwestorom właściwego wyobrażenia o perspektywach funkcjonowania przedsiębiorstwa. Ważną konsekwencją bankructw przedsiębiorstw amerykańskich, na przykład upadku amerykańskiego giganta energetycznego Enron i utratę dobrego imienia jego audytora, stało się także ograniczenie zaufania do firm audytorskich. W wyniku wielkich skandali finansowych środowisko biznesowe wszczęło dyskusje nad sensem zasad sporządzania sprawozdań finansowych.

Prawidłowość zastosowanych zasad rachunkowości oznacza, że sprawozdanie finansowe zostało sporządzone zgodnie z istniejącymi przepisami prawa w zakresie rachunkowości, finansów, praw podatkowych i praw cywilno-handlowych, a jasność i rzetelność ujawnień implikuje, że sprawozdanie finansowe w sposób pełny, uczciwy, dokładny i zgodny z treścią ekonomiczną przedstawia obraz osiągniętych wyników za okres objęty sprawozdaniem oraz sytuację majątkową i finansową jednostki na dzień kończący rok obrachunkowy. Indywidualny osąd oraz próby znalezienia sposobów rozwiązania współczesnych problemów rachunkowości, użytkowników, rynków kapitałowych itp. spowodowały intensyfikację

zjawiska określanego mianem **rachunkowości kreatywnej**. Większość autorów uważa, że rachunkowość kreatywna to reakcja na „bezzadność norm w tych przypadkach, w których jednoznaczne określenie tego, co mierzyć i jak mierzyć jest po prostu niemożliwe, ponieważ proces ten nawet w odniesieniu do jednego elementu będącego przedmiotem pomiaru może zależeć od bardzo wielu decyzji”¹.

Źródła rachunkowości kreatywnej tkwią w uznawaniu i pomiarze wielkości prezentowanych w sprawozdaniach finansowych. W rachunkowości nie istnieją bezdyskusyjne kryteria pomiaru, a rzeczywistość można „nagiąć”, w zależności od woli, do zamierzonych, „papierowych” efektów.

Dynamika życia gospodarczego powoduje, że nowe regulacje prawne rachunkowości nie zawsze nadążają za tempem zmian transakcji i zdarzeń, których przejrzystość i wiarygodność mają odzwierciedlać. Jednocześnie regulacje te muszą przyjmować dość ogólny, wielowariantowy charakter, aby uniknąć natychmiastowej dezaktualizacji. Właśnie ten ogólny charakter regulacji narodowych i międzynarodowych pozostawia dużą swobodę w wyborze możliwych w rachunkowości rozwiązań. Do powstawania zjawisk korupcyjnych przyczynia się fakt, że praca audytora jest zamawiana i opłacana przez samą jednostkę.

Wiele spółek giełdowych w Stanach Zjednoczonych i w Europie manipulowało księgami rachunkowymi, a firmy audytorskie tolerowały nieprawidłowości i agresywne działania księgowych określane mylnie jako **kreatywna księgowość**. W związku z tym pojęcie rachunkowości kreatywnej w potocznym znaczeniu uzyskało negatywne konotacje; kojarzy się ona bowiem z oszustwem, fałszerstwem i malwersacjami.

Tymczasem rachunkowość kreatywną należy także postrzegać jako takie prowadzenie ksiąg rachunkowych i sporządzanie sprawozdań finansowych, które w rzeczywisty sposób oddaje prawdę o sytuacji majątkowej i finansowej podmiotu oraz jego dokonaniach. **Kreatywność** w takim rozumieniu jest i będzie stosowana w rachunkowości przez wszystkie bez wyjątku przedsiębiorstwa, a historia kreatywnej rachunkowości jest tak stara, jak sporządzanie sprawozdań finansowych i podawanie ich do publicznej wiadomości. Jest przecież rzeczą naturalną, że przedsiębiorstwa starają się w taki sposób przedstawić dane finansowe, aby tworzyły one jak najkorzystniejszy ich wizerunek.

Prawo bilansowe wyznacza jedynie ogólne zasady ewidencji i pomiaru, zwane nadrzędnymi zasadami rachunkowości. Stosując się do nich, każde przedsiębiorstwo może przyjąć rozwiązania indywidualne, wybierając je spośród możliwości dopuszczonych przez regulacje rachunkowości. Dokonany wybór może mieć znaczący

¹ S. Surdykowska, *Normatywne i kreatywne aspekty rozwoju rachunkowości*, [w:] *Podstawowe problemy rachunkowości jako dyscypliny naukowej i działalności praktycznej*, Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego, Katowice 2000, s. 207.

wpływ na prezentowany w sprawozdaniu wynik finansowy danej jednostki. Ma on jednak znaczenie nie tylko dla tego konkretnego podmiotu, ale przede wszystkim dla odbiorców sprawozdań finansowych. Dlatego wybrane przez dany podmiot rozwiązania muszą być ujęte i dokładnie opisane nie tylko w dokumentacji wewnętrznej przyjętych przez przedsiębiorstwo zasad rachunkowości, ale także ujawnione w sprawozdaniu finansowym.

Niezwykle trudne jest wyznaczenie granicy między zgodnym z prawem modelowaniem polityki rachunkowości przedsiębiorstwa a działaniami niezgodnymi z dobrymi praktykami rachunkowości. **Rachunkowość agresywna** jest zazwyczaj definiowana jako proces, poprzez który transakcje i operacje gospodarcze są ukształtowane w taki sposób, aby dawały rezultat pożądany, a nie neutralny, prawdziwy, rzetelny, jasny i kompletny. W rezultacie skandali finansowych przyjęło się traktować pojęcia rachunkowości kreatywnej i rachunkowości agresywnej zamiennie. Tymczasem granice między nimi z pewnością wyznacza rozróżnienie między prawem wyboru w rachunkowości (*accounting choice*) a oszustwem, fałszem i defraudacją. Te ostatnie zjawiska są przedmiotem zainteresowania prawa karnego i gospodarczego i w ogóle nie podlegają dyskusji w kategoriach „dobra i zła”, a rozważanie ich na gruncie czystej rachunkowości powinno mieć wyłącznie wymiar „prewencyjny”.

Przykłady Enronu i WorldComu w Stanach Zjednoczonych, problemy holenderskiej sieci marketów Ahold w Holandii lub Stoczni Szczecińskiej w Polsce pokazują, że agresywna rachunkowość stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa obrotu gospodarczego i żaden rynek nie jest na nią dostatecznie odporny.

Do pełnego zrozumienia „celowej i świadomej manipulacji” wynikami finansowymi potrzebne jest prawidłowe rozgraniczenie pojęć **błędu i oszustwa**. Często przekłamania i niezgodności w księgach rachunkowych wynikają ze zwykłej pomyłki, a czasem są wynikiem zamierzonego i świadomego działania. Ofiarami oszustów stają się nie tylko właściciele akcji upadłych spółek, ale również inni uczestnicy gry rynkowej: kredytodawcy, analitycy finansowi, audytorzy oraz cała rzesza uczciwych jednostek gospodarczych, których wizerunek, jako wiarygodnych i odpowiedzialnych partnerów w biznesie, został skażony „kreatywnymi” praktykami innych podmiotów.

Jednym z charakterystycznych przejawów stosowania rachunkowości agresywnej mogą być częste zmiany polityki rachunkowości i zasad ewidencji w przedsiębiorstwie. Duże możliwości nadużyć niosą ze sobą także fuzje i przejęcia². Ich inicjatorzy zakładają korzyści z połączenia, to znaczy wzrost wartości nowej jednostki gospodarczej w porównaniu z wartością każdego podmiotu z osobna przed

² W. Wąsowski, *Falszowanie sprawozdań finansowych*, „Rachunkowość” 2002, nr 11, s. 45–50.

połączeniem. W praktyce często takie efekty nie występują, a wartość firmy stanowi tylko i wyłącznie księgową różnicę między wyższą ceną nabycia a aktywami netto³.

Uzyskaniu tendencyjnie pozytywnego wizerunku podmiotu sprzyjają między innymi: wykazanie możliwe wysokiego zysku, aby wywołać wrażenie rozwoju przedsiębiorstwa, na przykład z uwagi na chęć podwyższenia kapitału, obniżenie amortyzacji majątku trwałego, obniżenie wartości rozliczeń międzyokresowych. Sygnalami ostrzegającymi przed występowaniem agresywnej rachunkowości w przedsiębiorstwie są zazwyczaj: wielokrotne przygotowywanie precyzyjnych i trafnych prognoz, nieproporcjonalnie wysoki poziom nagród uzależnionych od wyników dla kierownictwa, brak wiedzy członków rady nadzorczej o rachunkowości (audycie), skomplikowana struktura grupy zmieniająca się bez wyraźnego powodu, zmiany zasad rachunkowości w zakresie uznawania przychodów, radykalne zwiększenie lub zmniejszenie marży brutto, zyski rosnące szybciej niż przepływy pieniężne, zbyt liczne rezerwy restrukturyzacyjne i jednorazowe odpisy, ogólnikowa informacja dodatkowa w sprawozdaniu finansowym.

Jednym z klasycznych przykładów agresywnej rachunkowości jest fakturowanie sprzedaży, zanim towar zostanie wydany z magazynu lub nawet zanim zostanie wyprodukowany (w celu zawyżenia przychodów). W skrajnym przypadku faktury mogą być nawet fałszywe, wykazywać sprzedaż, która nigdy nie nastąpiła. Inny przykład to „nadmuchiwanie” zysków lub sprzedaży między podmiotami powiązanymi lub przerzucanie ich do utworzonej w tym celu nieskonsolidowanej z grupą spółki zależnej – jednostki specjalnego przeznaczenia. Zawyżanie przychodów i „nadmuchiwanie” zysków może się też odbywać przez ukrywanie (zaniżanie) kosztów. Klasyczne przykłady to przerzucanie wydatków uznaniowych do innego okresu, celowe wydłużanie okresów amortyzacji, wycena dokonywana przez zaprzyjaźnionego, nie całkiem bezstronnego rzeczoznawcę.

Reasumując, **rachunkowość kreatywna** może mieć nie tylko różne przyczyny, ale i jej istota może być różnie rozumiana. Może ona dotyczyć czterech grup zjawisk⁴:

³ Struktury holdingowe mogą tworzyć nieprzejrzyste zależności. Łatwo je wykorzystać do ukrywania strat, tworzenia nieistniejących zysków czy przesuwania złych aktywów do spółek podporządkowanych. Ważnym zagadnieniem są ceny transferowe i ich poprawne ustalenie, ponieważ częstym zjawiskiem są transakcje „przepompowywania” zysku do innego podmiotu mającego tych samych lub innych właścicieli. Ceny transferowe to ceny, po jakich spółki tworzące grupę kapitałową sprzedają sobie usługi. Często służą one także do wyprowadzania zysku za granicę w postaci opłat licencyjnych, opłat know-how czy opracowań na zadane tematy, niekiedy zupełnie nieprzydatnych przedsiębiorstwu.

⁴ S. Surdykowska, *Nieporozumienia wokół rachunkowości – syndrom „rachunkowości kreatywnej”*, [w:] B. Micherda (red.), *Współczesna rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi i administracyjnymi*, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Marketingu w Chrzanowie, Chrzanów 2003, s. 29.

- 1) kreatywności jako naturalnego elementu twórczego wykorzystania wyobraźni i wiedzy przygotowującego sprawozdanie finansowe w podejmowaniu decyzji co do tego sposobu liczenia, który najlepiej spełnia wymagania wynikające z dążenia do ujmowania w sprawozdaniach finansowych wiarygodnych informacji;
- 2) unikania określonych skutków regulacji poprzez zastosowanie technik, które pozwolą na dokonanie pomiaru zgodnie z interesem producenta informacji;
- 3) włączenia do sprawozdań finansowych pozycji, które nie były przedmiotem regulacji, co powoduje istotne zmiany w porównaniu z praktykami stosowanymi wcześniej;
- 4) braku określonych pozycji w sprawozdaniach finansowych, prezentowania niektórych pozycji niezgodnych ze stanem faktycznym i innych działań, które się wiążą z oszustwami.

Potocznie praktyki rachunkowości kreatywnej zwykło się odnosić do wszystkich wymienionych grup zjawisk, jednak w rzeczywistości dotyczą one problemów wymienionych w grupie drugiej i trzeciej.

Inne podejście polega na rozróżnieniu rachunkowości kreatywnej i rachunkowości agresywnej lub też wyodrębnieniu rachunkowości w znaczeniu pozytywnym i negatywnym. W tym podejściu pierwsza grupa wyżej wymienionych zjawisk to po prostu poprawna rachunkowość oparta na zasadzie *true and fair*, grupa czwarta to rachunkowość agresywna, czyli niedozwolone i negatywne praktyki rachunkowości. Natomiast grupy druga i trzecia obejmują zdarzenia, które mogą być określone mianem rachunkowości kreatywnej (w pozytywnym tego słowa znaczeniu), choć niejednokrotnie i w tych zjawiskach można odnaleźć ślady rachunkowości agresywnej.

Kluczowe pojęcia użyte w niniejszym rozdziale: prawidłowość stosowania zasad rachunkowości, rachunkowość kreatywna, rachunkowość agresywna, błąd, oszustwo, polityka rachunkowości, prawo bilansowe.

Pytania kontrolne

1. Wskaż różnice pomiędzy rachunkowością kreatywną i agresywną.
2. Czy według Ciebie odpowiednie kształtowanie polityki bilansowej przedsiębiorstwa pozwala na ograniczenie możliwości manipulacji księgowych? Odpowiedź uzasadnij.
3. Jakie są najważniejsze przyczyny i skutki manipulacji księgowych?

4. Co jest głównym celem rachunkowości agresywnej i dlaczego?
5. Czym różni się oszustwo od błędu?
6. Na czym polegają techniki manipulacji wynikiem finansowym?
7. Wykaż dualizm w podejściu do istoty rachunkowości kreatywnej.

Literatura uzupełniająca

Zagadnienie	Pozycja literaturowa	Strony
Prawidłowość stosowanych zasad rachunkowości	A. Kamela-Sowińska, <i>Skąd się wzięła sprawa Enronu?</i> , „Rachunkowość” 2003, nr 4	2–6
	W. Wąsowski, <i>Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych</i> , Difin, Warszawa 2005	2–22
	S. Surdykowska, <i>Normatywne i kreatywne aspekty rozwoju rachunkowości</i> , [w:] <i>Podstawowe problemy rachunkowości jako dyscypliny naukowej i działalności praktycznej</i> , Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego, Katowice 2000	207–210
	S. Surdykowska, <i>Nieporozumienia wokół rachunkowości – syndrom „rachunkowości kreatywnej”</i> , [w:] B. Micherda (red.), <i>Współczesna rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi i administracyjnymi</i> , Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Marketingu w Chrzanowie, Chrzanów 2003	28–30
Błąd, oszustwo	A. Hołda, W. Nowak, <i>Oszustwa w systemie rachunkowości a ewolucja procedur badania sprawozdań finansowych</i> , „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 8 (64), SKwP, Warszawa 2002	116–133
	E. Śnieżek, M. Wiatr, <i>Kreatywna czy oszukańcza sprawozdawczość finansowa. Sygnały, symptomy, diagnoza</i> , „Przegląd Organizacji” 2011, nr 11	36–37

Rachunkowość kreatywna i rachunkowość agresywna	S. Surdykowska, <i>Rachunkowość kreatywna a MSR / MSSF</i> , [w:] M. Gmytrasiewicz, A. Karmańska (red.), <i>Polska szkoła rachunkowości</i> , Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2004	425–427
	S. Surdykowska, <i>Nieporozumienia wokół rachunkowości – syndrom „rachunkowości kreatywnej”</i> , [w:] B. Micherda (red.), <i>Współczesna rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi i administracyjnymi</i> , Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Marketingu w Chrzanowie, Chrzanów 2003	28–30
	E. Śnieżek, M. Wiatr, <i>Rachunkowość a tendencyjne kreowanie obrazu działalności przedsiębiorstwa</i> , „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego”, t. I, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Sopot 2011	113–124
	E. Śnieżek, M. Wiatr, <i>Kreatywna czy oszukańcza sprawozdawczość finansowa. Sygnały, symptomy, diagnoza</i> , „Przegląd Organizacji” 2011, nr 11	36–39
	R. Burchart, H. Lelusz, <i>Problemy w identyfikowaniu rachunkowości kreatywnej i rachunkowości agresywnej w teorii i praktyce</i> , „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 77 (133), SKwP, Warszawa 2014	51–64
Polityka rachunkowości	E. Walińska, <i>Ujmowanie skutków polityki rachunkowości w sprawozdaniu finansowym</i> , „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 60 (116), SKwP, Warszawa 2011	279–294
	K. Stępień, <i>Polityka rachunkowości jako instrument kreowania wizerunku przedsiębiorstwa w okresie kryzysu gospodarczego</i> , „Zeszyty Naukowe”, nr 13, PTE, Kraków 2012	289–298

Metody i techniki manipulacji	W. Wąsowski, <i>Fałszowanie sprawozdań finansowych</i> , „Rachunkowość” 2002, nr 11	45–50
	J.W. Wójcik, <i>Oszustwa leasingowe</i> , „Monitor Rachunkowości i Finansów” 2002, nr 3	53–58
	P. Wójtowicz, <i>Oszukańcza sprawozdawczość finansowa w świetle teorii kontraktów</i> , [w:] Z. Messner (red.), <i>Standardy rachunkowości wobec wyzwań współczesnej gospodarki. T. I: Koncepcje rachunkowości</i> , Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006	201–214